

Samenvatting Geschiedenis Dynamiek en Stagnatie

Hoofdstuk 1

De **Hanze**: bondgenootschap van kooplieden en steden die elkaar handelsprivileges gaven en desnoods met geweld voor hun gemeenschappelijke belangen opkwamen tegen vorsten en concurrerende steden.

Staten-Generaal: vergadering met vertegenwoordigers uit de gewesten (1464).

In de periode 1000-1300 werd Holland ontgint. Holland was eerst een groot moeras, met veenlagen en een paar nederzettingen. Er ontstond vruchtbaar akkerland en kleine stadjes. Crisis in 14^e en 15^e eeuw: landbouw werd moeilijker → veenbodem zakte in, te drassig. Crisis op platteland leidde tot **urbanisatie**. Holland meest verstedelijkte gebied Europa.

Velen zochten bestaan in handel, visserij, scheepvaart of nijverheid, daar lagen de kansen omdat de binnenlandse vraag groeide en internationale handel toenam.

Stapelmarkt: plaats waar goederen uit allerlei landen in pakhuizen worden opgeslagen om doorverhandeld te worden.

Trafielen: bedrijven die grondstoffen veredelen.

Ontwikkeling van handel leidde ertoe dat steden zich specialiseerden.

Hollandse steden bleven toch achter bij Vlaamse en Brabantse steden: kleiner, armer, geen grote kooplieden, slechts goedkope bulkgoederen vervoeren. Productie van broodgraan bleef afnemen.

Maar Holland bleef gespaard voor **malthusiaanse** spanningen: bevolkingsgroei > vraag naar voedsel neemt toe > graanproductie kan niet voldoende worden opgevoerd > graanprijzen omhoog > vraag minder noodzakelijke producten neemt af > werkeloosheid in nijverheid > bevolkingsgroei stuit op grenzen, door hongersnoden, epidemieën of oorlogen > terugval.

Opkomst Holland: Oostzeehandel en ontwikkeling landbouw

Dalende graanproductie sleutel tot succes: Holland haalde graan in naburige landen én aan Oostzee. In Oostzeehavens was graan goedkoop, doordat adellijke grootgrondbezitters afhankelijke boeren het lieten produceren op hun uitgestrekte landgoederen. Probleem: vijandschap van de Hanzesteden. **Sontoorlogen**: oorlogen om door de Sont te mogen varen, de zeestraat tussen de Noordzee en Oostzee. 1544: blijvend recht voor Hollanders om door de Sont te varen en in alle Oostzeehavens handel te drijven.

Handel in Oostzeegraan steeds belangrijker:

- Groeiende bevolking kon ermee gevoed worden.
- Graanhandel basis van een groeiend internationaal handelsnetwerk (handelsstelsel waarin geografische ligging van NL'se kustprovincies optimaal werd uitgebuit).
- Expansie scheepbouw door handel in hout.

Hollanders bouwden meer en betere schepen. Oostzeehandel was belangrijk, want de kooplieden konden zo ervaring opdoen met handelspraktijken waarmee veel geld en risico's gemoeid waren. **Partenrederijen**: clubs van mensen die allemaal een deel van een schip bezaten. Zorgde voor expansie handel en scheepvaart & deed een brede groep welvarende kooplieden ontstaan, die weer gingen investeren.

Gecommercialiseerde landbouw: boeren produceren voor de markt; mogelijk door urbanisatie en bevolkingsgroei. **Handelsgewas**: gewas dat geteeld wordt om te verhandelen. Boeren specialiseerden zich in kapitaal- en arbeidsintensieve producten, omdat graan al goedkoop werd aangevoerd.

Zeespiegel daalde door koeler klimaat, betere molens en boeren verenigden zich in **waterschappen**: bestuur dat voor het waterbeheer zorgt. Het waterschap legde boeren heffingen op om gespecialiseerde dijkwerkers te kunnen betalen. Agrarische revolutie was alleen mogelijk omdat er nauwelijks feodale traditie was, adel had weinig macht. Boeren konden vrij op marktprikkels reageren → investeringen & hogere winsten.

Brabant en Vlaanderen al eeuwen vooraanstaande positie in internationale handel. Brugge een van belangrijkste Europese handelscentra. Brugge werd getroffen door oorlog (laatste kwart 15^e eeuw). Antwerpen werd belangrijkste stad. Textielhandel op 1^e plaats, alle kooplieden kwamen samen. Antwerpen profiteerde van het veranderende zwaartepunt van internationale handel: van Middellandse Zee naar Atlantische Oceaan. Portugezen kwamen met specerijen voor zilver uit Midden-Europa. Inwonertal steeg enorm.

Problemen door ontwikkelingen in Spaans-Habsburgse rijk:

- Portugezen verloren interesse voor M-E zilver, omdat Amerikaanse zilver in Sevilla aankwam.
- Spanje ging failliet door last van vele oorlogsinspanningen.
- Rijke handel met Italië droogde op, omdat N-I in een spiraal van chaos en oorlog kwam.

Nekslag voor Antwerpen: Nederlandse Opstand.

Spanje ging in 1575 opnieuw failliet. Muidertoren > Antwerpen werd geplunderd. Antwerpen sluit zich aan bij NO. Valt in 1585 weer in Spaanse handen. Gevolgen desastreus:

- o Tienduizenden kooplieden en handwerklieden vluchtten naar het noorden.
- o Antwerpse bevolking nam gigantisch af
- o Opstandige Hollanders en Zeeuwen sloten Schelde af en blokkeerde zo doortocht naar Antwerpse haven.
- o Zuidelijke Nederlanden bleven nog tientallen jaren toneel van Tachtigjarige Oorlog

Val Antwerpen leidde tot verschuiving van economische hegemonie van zuiden naar noorden.

Voor Spaanse faillissement lag zwaartepunt TO in Holland: handel liep scherp terug, grootschalige verwoestingen.

Oorlog niet enige oorzaak economische machtsovername. Al tientallen jaren verschuiving.

A'dam was sterk naar voren gekomen, vooral door sterk groeiende graanhandel. Zeeuwse en Hollandse zeelieden waren al een deel van Antwerpse transporten over gaan nemen.

A'dam kreeg bijna gehele Oostzeehandelen in handen. Omvang bleef bescheiden. Nijverheid als textiel en bierbrouwerij bleven slecht.

Val Antwerpen bracht verandering: Vlaamse en Brabantse kooplieden en handwerklieden namen hun kapitaal, kennis en vaardigheden mee: Holland groeide uit tot centrum van **handelskapitalisme** (koopmanondernemers hielden zich bezig met handel én nijverheid, deel van de winst investeerden ze weer in de onderneming). A'dam belangrijkste stapelmarkt, commerciële en financiële hart van Europa.

Dus: economische machtsovername door gebeurtenis: TO (Val Antwerpen) en ontwikkeling: verschuiving handel.

In 15e eeuw waren Bourgondische vorsten begonnen met vorming van centraal bestuur. Karel V ging ermee door: Raad van State, Raad van Financiën en Geheime Raad. Dit werd in feite de regering. Men wilde landelijke belastingen, waaronder **accijnzen** (belastingen op levensmiddelen en verbruiksgoederen). Accijnzen kwamen er, maar ze versterkten de

gewesten en niet de centrale overheid. Gewesten dwongen af dat ze zelf de belastingen mochten innen en de besteding mochten controleren.

Filips probeerde de Tiende Penning op te leggen, een heffing van 10% op alle handelstransacties. Gewesten verzetten zich, Tiende Penning was olie op vuur van NO. Ook Republiek kreeg geen centraal bestuur, provincies waren soeverein. Eigen economisch beleid, soms zelf tegen belangen van rest in. Republiek bestond uit groot aantal stedelijke en regionale economieën, met barrières voor de binnenlandse handel: eigen munten, gewestelijke in- en uitvoerrechten, stedelijke stapelrechten en tolleren.

Steden bewaakten hun **privileges** (bijzondere rechten). **Gilden**: samenwerkingsverband van ambachtslieden in een stad, de leden hadden het alleenrecht op productie of verkoop. Nijverheid bloeide toch vaak het meest in streken waar de concurrentie het minst beperkt werd.

Landprovincies liepen veel achter op de kustprovincies. In de landprovincies:

- Commerciële landbouw nauwelijks of niet tot ontwikkeling gekomen
- Veel minder steden (Hanzesteden waren door teruggang van rivierhandel en opkomst zeehandel nietszeggende provincieplaatjes geworden)
- Feodale traditie, adel veel invloed

Delen van Republiek waren wel degelijk economisch verbonden, Republiek kwam op voor gemeenschappelijke belangen. Handelsbelangen hoofdrol, omdat het bestuur in steden gedomineerd werd door een bovenlaag van **kooplieden-regenten** (handelaren die tevens bestuurder bij de overheid waren). In alle steden bestond het vroedschap (stadsbestuur) uit welgestelde burgers die actief waren in handel/nijverheid of die uit families in handel/nijverheid kwamen. Volgens hun was bezit een onmisbare voorwaarde voor het dienen van algemeen belang. Alleen welgestelde heren zouden de verleiding kunnen weerstaan om zichzelf boven het volk te kiezen.

Hollandse bestuurders ontwikkelden een overlegcultuur (compromissen). Belangrijke leerschool waren de waterschappen, deelnemers waren wel gedwongen het eigen belang ondergeschikt te maken aan de noodzaak het water in bedwang te houden.

Hoofdstuk 2

Moedernegotie: de Oostzeehandel voor de Hollanders: de oorsprong van hun internationale handel en de belangrijkste handel, waarvan alle andere handel afhankelijk is en uit voortkomt.

Graanhandel op hoogtepunt door **Twaalfjarig Bestand** (1609-1621): onbeperkt graan leveren aan Spanje. Groeiende behoefte aan andere bulkgoederen die uit Oostzee kwamen. NL bleef toch handelen met Spanje, want Spaans-Habsburgse rijk kampte met voedseltekorten en had NL nodig als leveranciers van hout en scheepsmateriaal. Spanje zorgde voor NL voor zilver uit Z-Amerika, dat overal als betaalmiddel werd gebruikt. Nederlandse koopvaardijvloot was de grootste van Europa in 16^e en 17^e eeuw.

Rusland, Archangelsk	Huiden, bont, graan (1585)
Noorwegen	Hout
Zweden, Göteborg	IJzer, koper, wapens
Nova Zembla & Groenland	Walvissen, traanolie (1612)
Italië	Marmar, olijfolie, krenten, citrusvruchten (1590)
De Levant	Aziatisch koopwaar
Turkse en Syrische havens	Zijde, katoen, angorawol, zuidvruchten

1595: Nederlanders zoeken zelf een weg naar Indië

1597: eerste lading Javaanse peper komt aan in A'dam

Nederlanders werden belangrijkste importeurs Oost-Indische specerijen en peper. Geleidelijk aan ook Perzische zijde, Indiase katoen, Ceylonese kaneel en Chinees porselein.

1598: voor het eerst varen op Afrikaanse westkust > goud en ivoor, later ook slaven.

1598: voor het eerst varen op Amerika. Er was een nieuw Spaans handelsembargo, dus op zoek naar alternatief voor Iberisch zout. Later ook suiker.

1609: Nederlanders in Noord-Amerika. Wat NL'se koloniën, handel in berenvellen. Later tabaksimport. Handel met verre bestemmingen vooral in luxe goederen (specerijen, zijde, goud, suiker), niet in bulkgoederen (graan, hout, wijn). Luxe goederen werden weer gebruikt om bulkgoederen te kopen.

Om handel makkelijker te maken, financiële instituten:

- A'damse **wisselbank**: kooplieden konden geld in bewaring geven, geld wisselen en geld overboeken (1609)

- Stedelijke bank van lening.

- A'damse koopmansbeurs: plek waar werd gehandeld in alles wat te verhandelen was, permanent open.

Prijscourant verscheen: beursprijzen van alle mogelijke producten stonden hierin.

Nieuwigheden op koopmansbeurs: VOC-aandelen, termijncontracten, verzekeringen etc.

Families Trip en de Geer: zij hielden zich met handel bezig, en staken een deel van hun winst weer in de onderneming: kooplieden-ondernemers.

- *Verenigde Oost-Indische Compagnie* (1602): monopolie op NL'se handel in Azië, mocht soevereine rechten uitoefenen (forten bouwen, soldaten in dienst nemen, oorlog voeren, gebieden besturen, verdragen en bondgenootschappen sluiten), geen verantwoording afleggen. VOC ontstond omdat de concurrentie tussen kleine compagnieën zo hevig was, dat de winsten daalden. VOC was zwaar bewapend, om overheersende positie te veroveren en kapers te weren. Hoofdkwartier Batavia (eigenlijke Jakarta), verversingspost bij Kaap de Goede Hoop. Vreedzame handelsbetrekkingen met Aziatische vorsten. Zijde en katoen kopen in Perzië en India, die in Japan verkopen voor zilver, met zilver in Zuid-Oost-Azië en Molukken peper en specerijen kopen, die gingen naar NL. Veel investeerders in VOC.

- *West-Indische Compagnie* (1621): soevereine rechten en handelsmonopolie voor West-Afrika en Amerika.

Verschillen tussen VOC en WIC:

- VOC belangrijkste Europese bedrijf in Azië, WIC had sterke concurrentie van Spanje, Engeland, Frankrijk en Portugal.
- Bij WIC stond **kaapvaart** (zeeroverij met toestemming van overheid) voorop, niet de handel.
- WIC was oorlogsinstrument, wilde koloniën stichten en gebieden veroveren (Europeanen moesten daar zelf de begeerde producten produceren).

Driehoekshandel: wapens en NL'se koopwaar naar West-Afrika, van daar slaven naar Amerika, en van daar suiker naar NL.

Koloniale bezittingen gingen verloren, WIC draaide verlies door hoge militaire kosten en scherpe concurrentie.

- *Noordse compagnie* (1614): NL'se monopolie op walvisjacht. Werden hoge winsten gemaakt, dus ondernemers gingen steeds meer op eigen houtje, dus werd Noordse compagnie in 1642 opgeheven en walvisvaart vrijgegeven.

Nijverheid en groei handel nauw verbonden. Gestimuleerd door grote toename van vraag uit binnen- en buitenland & door gunstig investeringsklimaat.

Binnenlandse vraag groeide door bevolkingsgroei en welvaartsgroei.

Internationale handel stimuleerden exportmogelijkheden: sectoren die op binnenlandse markt gericht waren, verkochten ook in buitenland. Industriële grondstoffen (hout, teer, pek) en nieuwe grondstoffen (tabak, suiker) werden aangevoerd. Nieuwe trafieken ontstonden, zoals suikerraffinaderijen.

Stabiel klimaat: vertrouwen dat Republiek kon standhouden tegen Spanje, vrede en veiligheid tot 1672 > lage rente, makkelijker om kapitaal aan te trekken voor investeringen.

Door handelwinsten en komst rijke kooplieden was er veel kapitaal. Val Antwerpen grote impuls N-NL'se nijverheid: kooplieden-ondernemers namen kapitaal, kennis en netwerken mee. Geschoolde handwerkslieden kwamen. Leidse textielnijverheid kwam weer tot bloei, door nieuwe productiemethoden en nieuwe stoffen van Vlamingen.

NL'se nijverheid bloeide ook door technische voorsprong: bijv. in scheepsbouw. Bouw fluitschip: sneller en stabiel schip, meer laadvermogen, minder bemanning nodig. Buikige romp, dus ook minder tol. Fluit werd superieur, mogelijk door houtzaagmolen.

Gestandaardiseerde massaproductie compenseerde de hoge lonen, die ook weer technologische vernieuwingen stimuleerden (hoge lonen, meer geld om uit te geven, expansie van productie, ruimte voor technologische ontwikkelingen).

Nijverheid profiteerde van aanwezigheid natuurlijke hulpbronnen: bijna onuitputtelijk, transport was erg goedkoop. Transport via kanalen droeg bij aan ontwikkeling uniek vervoersnetwerk. Vaste lijnverbindingen, verbeterde en nieuwe vaarwegen, jaagpaden. Dit bevorderde specialisatie van steden. Door groei economie en steden meer geld voor goed vervoersnetwerk, en dat zorgde weer voor nog meer economische groei.

Dus bloeiende nijverheid door:

- ❖ Grote toename vraag uit binnen- en buitenland
- ❖ Gunstig investeringsklimaat in Republiek
- ❖ Technische voorsprong
- ❖ Aanwezigheid natuurlijke hulpbronnen

Landbouw bloeide, door toename handel, welvaart en bevolking. Groei steden vergrootte de afzetmarkten. Afval uit steden werd mest voor boeren. Meer mest = meer gewassen verbouwen die veel mest nodig hadden. Intensieve verbouw van handels- en tuinbouwgewassen ontwikkelde zich. Boeren die verder van bevolkingscentra afzaten, konden door de verbeteringen in transportsysteem ook aan steden leveren.

Door Dertigjarige Oorlog was Duitsland verwoest. Er was voedsel uit buitenland nodig: NL. Door bloei landbouw investeringen in land en boerderijen. Nieuwe boerderijtypes, water werd steeds beter beheerst.

Rijke burgers gingen geld steken in droogleggerijen, trekvaarten en turfgraverijen. Beemster werd drooggelegd met molengang. De rijke burgers die erin hadden geïnvesteerd, verhuurden de nieuwe vruchtbare grond aan boeren. En stedelijke ondernemers verplaatste nijverheid naar platteland, want daar waren de macht van de gilden veel kleiner en de lonen lager.

Landgewesten bleven economisch toch ver achter:

- veel gebieden leden nog onder de Tachtigjarige Oorlog (geregeld vechten, bezet door Spaanse troepen).

- arme zandgronden minder geschikt voor commerciële landbouw dan vruchtbare kleigrond in kustprovincies.
- Grootste deel oostelijke en zuidelijke provincies niet aangesloten op waterwegennet > stedelijke afzetmarkten lagen ver weg, bevolking van eigen dorpen stagneerde of nam af.

Veel boeren in oosten en zuiden bleven dus ook zelfvoorzienend. Meesten waren niet verbonden met markteconomie.

Hoofdstuk 3

Edict van Nantes 1598: godsdienstvrijheid voor protestanten, zo kon Lodewijk XIV de godsdienst van zijn onderdanen bepalen.

Bestuur van Republiek garandeerde particulier bezit, gaf rechtszekerheid en stelde belangen van handel voorop.

Particularisme: stellen van plaatselijk en westelijk belang en eigen onafhankelijkheid boven het gemeenschappelijk belang.

Met in- en uitvoerrechten bevorderden steden hun eigen handel en nijverheid, en probeerden ze die van hun burens te benadelen. Benadrukking eigen rechten. Alle gewesten hadden hun bestuur op hun eigen manier samengesteld. In Holland 19 zetels, elke zetel evenveel te zeggen, A'dam dus gelijk aan Schoonhoven.

Tegengestelde economische belangen leidden in de Staten tot verdeeldheid tussen steden en adel en steden onderling.

In Staten-Generaal ook verdeeldheid: gewesten moesten het met elkaar eens worden, én de gewestelijke delegaties onderling. Besluiten werden alleen unaniem gesloten en leden hadden beperkte volmachten: moeizaam proces.

Door particularisme geen gezamenlijke belastingen. Wel steeds meer gewestelijke en lokale belastingen, zoals gewestelijke accijnzen op basisproducten. Gewesten belastten land, onroerend goed en vermogen. Steden eigen accijnzen en tolheffing. Waterschappen lieten betalen voor onderhoud dijken en molens.

Toch gingen Hollanders niet ten onder aan belastingen: iedereen moest belasting betalen, belangen handel en nijverheid voorop, op grondstoffen en producten als graan en hout lage of geen invoerrechten.

SG trad voortvarend op voor handel: gaven alle nodige middelen aan WIC/VOC, koopvaardijvloot beschermen met oorlogsschepen (betaalden de SG met konvooi- en licentgelden), verzwakten economie van vijand, eigen economie versterken.

Republiek bracht groot leger op de been: werd betaald door de gewesten, volgens een vaste verdeelsleutel. Sterk commercieel karakter van de economie, mede door accijnzen.

Overheid en ondernemers werden steeds afhankelijker van elkaar: overheid had ondernemers nodig als financier, ondernemers hadden de overheid nodig voor rente-inkomsten, bescherming schepen en gunstige voorwaarden voor handel en nijverheid. Overheid ook grote klant.

Republiek heeft geluk gehad in de Tachtigjarige Oorlog:

- In 1588 richtte Spanje zich op invasie van Engeland, hun 'onoverwinnelijke vloot' ging ten onder.
- Filips II stuurde troepen naar het zuiden om Frankrijk binnen te vallen.
- Verovering zilvervloot: oorlogsuitgaven konden omhoog, terwijl Spanje zijn troepen moest inkrimpen.

- Spanje vocht ook in de Dertigjarige Oorlog, vanaf 1635 ook oorlog tegen Frankrijk, en opstanden in Catalonië en Portugal.

Dus Spanje vroeg om vrede vanaf 1640. Die kwam in 1648, de **Vrede van Münster**.

Door verstoring van bestaande handelsstromen kwam Holland tot bloei: Val van Antwerpen; om Spaanse embargo's te vermijden en om Spaanse handelsmacht te ondermijnen ging NL zelf varen op Azië, Amerika en Afrika; waar schaarste door oorlog ontstond, gingen Hollandse handelaars leverancier spelen.

Last van Spanje: last van de embargo's, lijden onder kaapvaart Duinkerken. Opschorting embargo's zorgde voor een enorme expansie van de handel. Maar in 1618 brak de oorlog weer uit, Dertigjarige Oorlog, NL in crisis. Nieuw embargo, groot deel handel met Z-Europa ging verloren, Oostzeehandel halveerde, hoge belastingen, veel schade door Duinkerken. Rond 1630 nieuwe bloeiperiode: koloniale handel, bloei nijverheid en landbouw, profijt van Dertigjarige Oorlog.

Mercantilisme: politiek om nationale economie te versterken, door export te bevorderen en eigen productie te beschermen door het afremmen van import.

1651 Engeland kondigt Acte van Navigatie af: buitenlandse koopvaarders mochten alleen goederen naar Engeland brengen die in hun eigen land waren geproduceerd.

Gericht tegen de Hollanders, want zij transporteerden handelswaar van over de hele wereld naar Engeland. Spanningen leidde tot Eerste Engelse Zeeoorlog (1652). Pas vernieuwde Engelse zeevloot was superieur, NL grote nederlaag. Bij vrede in 1654 werd Acte opgeheven. In 1655 opnieuw door handelsspanningen Tweede Engelse Zeeoorlog. NL overwinning door brutale verrassingsactie. Vrede in 1667.

Niet alleen Engeland, ook Frankrijk groeide snel tot geducht gevaar. Frankrijk kreeg het sterkste en grootste leger, en nam de eerste mercantilistische maatregelen tegen NL, olv van Lodewijk XIV (Frankrijk had in 1659 vrede gesloten met Spanje).

Sociale verhoudingen:

1. Edelen, rijke kooplieden. Rijke families, onderling trouwen, verdelen van bestuursambten, rijk door handel, beleggingen in handel en staatsschuld.
2. **Gegoede burgerij:** bovenlaag stedelijke burgerij (6-10%). Hogere middelklasse: artsen, advocaten, predikanten, docenten, officieren. Regenten waren de top.
3. **Kleine burgerij:** onderste deel stedelijke burgerij, zoals zelfstandige ambachtslieden en kleine winkeliers, schoolmeesters, schippers, herbergiers (20-30%).
4. **Volksklasse:** geschoolde arbeiders (timmerlieden, dienstmeisjes) en laaggeschoold werkvolk (zeelieden, matrozen, vissers): bezitloze deel van bevolking, dat werkeloos was of afhankelijk van loonarbeid (60-70%). Onderin ongeschoolde arbeiders zonder vast werk, zoals sjouwers.
5. Het grauw: bedeeden, bedelaars, zwervers etc.

Steden kregen verzorgende functie voor omliggende platteland: voor gespecialiseerde producten en diensten moesten boeren in de stad zijn.

Voor leden van kleine burgerij was bestaansonzekerheid groot: door economische tegenslagen, ziektes, ongelukken of lichamelijke gebreken kon men gemakkelijk tot bestaansminimum vervallen. Voor volksklasse nog groter, je kon niet rondkomen zonder aanvulling. Kinderarbeid normaal. Toch goede omstandigheden: voldoende graanaanvoer, lonen hoger, volop werk door economische expansie, opmerkelijk goed stelsel van armenzorg en liefdadigheidsinstellingen. Steden organiseerden samen met kerken de

armenzorg, kerkgenootschap zorgde voor eigen armen. Armen werden in de tehuizen aan het werk gezet.

Leden van kleine burgerij konden terugvallen op hun gilde. Gilden steunden hun leden bij ziekte en gebrek, ouderdoms- en weduwepensioenen uitkeren, zorg voor wezen.

Manufacturen: nijverheidsbedrijven waarbij het meeste werk met de hand wordt gedaan. Grootschalige bedrijven werkten meestal zonder beperkende gildenregels, werknemers werden gezien als loonarbeiders met weinig rechten, afstand tussen arbeider en ondernemer groot: kapitalistische productiewijze met arbeidsdeling. Leidde tot arbeidsconflicten. Niet bereikt: overheid stond altijd aan de kant van ondernemers, arbeiders niet goed georganiseerd, onder druk van veel migranten.

In 17^e en 18^e eeuw 500.000 vreemdelingen vestigden zich in Republiek. Ook honderdduizenden transmigranten: vreemdelingen die weer verder trokken, bijv met VOC. Velen werkten ook tijdens in Republiek, als turfstecker of seizoensarbeider.

Meeste immigranten uit Zuidelijke Nederlanden, tussen 1580 en 1620 honderdduizend.

Na 1620 uit Duitse rijk, Engeland en Scandinavië. A'dam trok vooral Joden: Portugese Joden uit Antwerpen, later Duitse en Oost-Europese Joden.

Na 1685 tienduizenden hugenoten: Franse protestanten die na intrekking godsdienstvrijheid hun land waren ontvlucht.

Andere vluchtelingen: 1^e immigratiegolf op de vlucht voor inquisitie, Duitsers voor Dertigjarige Oorlog, Joden voor pogroms.

In NL tolerant klimaat: autoriteiten deden niets om immigratie in te dammen, geen uitbarstingen van vreemdelingenhaat. Joden bleven wel de vreemdelingen, rechten waren beperkt, maar geen volkswoede tegen hen.

Meeste immigranten kwamen toch om economische redenen: meer kans op werk, lonen hoger. Holland had immigranten nodig vanwege constante gebrek aan arbeidskrachten en behoefte aan kennis en vaardigheden.

Vooraf Duitsers, Scandinaviërs en Oost- en Midden-Europese Joden waren arm.

Steden groeiden door immigratie explosief: opmerkelijk: in de steden normaal meer sterfgevallen dan geboortes. Hollandse steden hadden ook inderdaad sterfteoverschot.

Natuurlijke bevolkingsgroei beperkt door epidemieën en doordat 10 tot 20% van bevolking ongehuwd bleef, gemiddelde huwelijksleeftijd hoog.

Vrouwen sterke positie: partnerkeuze was vrij, kerkelijk huwelijk was niet verplicht (ook alleen voor de overheid), scheiden was onder bepaalde voorwaarden toegestaan. Ongehuwde vrouwen en weduwen waren handelingsbekwaam: dezelfde rechten als mannen. Veel vrouwen konden lezen en schrijven, man en vrouw gelijkwaardige huwelijkspartners. Wel vaak minder geschoold werk of een typisch vrouwenberoep.

Hoofdstuk 4

Abolitionisme: beweging die slavernij wilde verbieden.

Transatlantische handel: de driehoekshandel met Amerika en Afrika.

Klappen voor internationale handel van Republiek: oorlogen met Engeland en Frankrijk, mercantilistische maatregelen andere Europese landen, toenemende concurrentie havens als Londen en Hamburg, opkomst **voorbijlandvaart** (handelsvaart tussen vertrekhaven en eindbestemming, stapelmarkt wordt overgeslagen), verzanding havens en rivieren.

Zeehandel liep achteruit, waarde goederen uit Oostzee halveerde, graanprijs daalde (Europese landbouw herstelde zich weer).

Houthandel viel terug: einde hectische bouwactiviteiten, andere landen beschermden houtindustrie met mercantilisme

Zeevisserij ging achteruit, leed onder oorlogen en opkomende concurrentie (Schotland en Scandinavië), haringconsumptie daalde.

Walvisvaart: erg onzeker bedrijf. 1^e helft 18^e eeuw nog winstgevend. Steeds meer gevolgen overbevissing, concurrentie Engeland groeide, Engeland hief enorme importtarieven op Nederlands traan, Engelse markt voor NL ging verloren. Na 1750 zelden winstgevend.

Totale achteruitgang bleef beperkt: handel bleef bron van welvaart en werkgelegenheid, na 1750 nog opleving. Engeland en Frankrijk groeide sterker, dus NL bleef toch achter.

In E+F+D waren verharde wegen over land aangelegd, in NL waren investeringen in wegennet uitgebleven.

Groei rivierhandel met Duitse achterland, Nederlandse schippers namen voor buitenlandse opdrachtgevers deel aan voorbijlandvaart, NL ging door internationale contacten hun activiteiten aanpassen: bankieren en **commissiehandel** (handel waarbij een handelsagent in opdracht van een koopman goederen verkoopt). Groei koloniale handel hield zeehandel Republiek op peil: aandeel in koloniale waren was verdrievoudigd.

Tot 1680 verscheepte VOC vooral peper en fijne specerijen. Na 1680 ook meer textiel, porselein, suiker, koffie en thee: inspelen op veranderende smaak. Koffie, thee en suiker werden massaproducten.

Koffie en suiker ook motor achter driehoekshandel: mercantilisme sloot F, E en vanaf 1713 S uit, maar NL richtte zich op eigen kolonie Suriname: koloniale export vertienvoudigde. Vraag naar suiker was zo groot, dat NL in Franse havens suiker kocht.

Groei koloniale handel leidde niet tot meer winst: steeds hogere bestuurlijke en militaire kosten, corruptie eigen personeel (verrijkte zichzelf door met VOC-producten privéhandel te drijven). WIC was nooit winstgevend geweest: planters in Suriname klaagde over haar monopolie op slavenhandel. In 1634 werd WIC-monopolie opgeheven, maar door concurrentie Engeland en Frankrijk niet meer winst.

Kapitaalmarkt: plaats waar vraag naar geld en aanbod van geld (krediet) bij elkaar komen. Hollandse bank- en effectenwezen kwam tot bloei: koopliden gebruikten hun geld en internationale contacten om zich bezig te houden met financiële dienstverlening. Hope & Co. A'dam werd na 1750 centrum voor verzekeringen, commissiehandel, internationale betalingen en kredietverlening. Dit was mogelijk omdat rijkdom was blijven groeien, maar er minder mogelijkheden waren gekomen om geld binnen NL te besteden.

1^e helft 17^e eeuw staken rijke investeerders vooral geld in grote projecten (droogmakerijen), overheidsleningen en obligaties. Overig geld werd weer in nieuwe obligaties gestopt.

Na 1750 nog meer geld: investeringen in VOC, WIC, Surinaamse plantages, buitenlandse bedrijven en buitenlandse handelsactiviteiten. Belangrijkste: buitenlandse staatsobligaties.

Nijverheid leed onder buitenlandse concurrentie en mercantilisme. Concurrentie verdreef NL van hun thuismarkt. Overheid gaf subsidies en maatregelen tegen ongewenste concurrentie (gilden). NL had welvaart vooral aan export te danken: nu verval. Nadeel door hoge loonpeil (nu was er geen technologische voorsprong die compenseerde).

Voordelen voor Nederlandse nijverheid: genoeg hout en grondstoffen, ruime beschikking van water, turf en windenergie, VOC liet steeds meer schepen bouwen.

Holland vooral getroffen: lonen het hoogst, nijverheid meest verbonden met zeehandel. Textielindustrie verplaatste productie naar platteland met lagere lonen, maar concurrentie kon altijd goedkoper produceren: textielindustrie kromp.

Scheepsbouw: verzanding Zaan, buitenlandse concurrentie hadden eigen scheepsbouwnijverheid (verbod NL'se schepen te kopen), verloren gaan van NL'se technologische voorsprong.

Sommige industrieën wisten zich te handhaven:

- Steenbakkerijen: veel kapiteins namen klinkers mee als ballast en verkochten die in buitenland.
- Suikerindustrie: suikerconsumptie nam in 18^e eeuw sterk toe → massaproduct.
- Papierindustrie: grote thuismarkt, veel mensen konden lezen en schrijven. Steeds meer boeken en tijdschriften geschreven, aantal geletterden groeide. Overheidsbureaucratieën gebruikten steeds meer papier, belangrijk exportproduct.
- Jeneverstokerij: na 1700 sterke groei! Veranderende drinkgewoontes, alcoholconsumptie werd sterke drank. Drankmisbruik door werkeloosheid en slechte omstandigheden arbeiders = crisisverschijnsel.

Tot 1660 profijt van voortdurende stijging prijzen graan, zuivel en landbouwproducten. Na 1660 herstelde landbouw in Europa zich van oorlogen: landbouwproductie nam toe, bevolkingsgroei stopte: prijzen daalden.

Herstel werd bemoeilijkt door hoge lonen, pachtprizen en belastingen, die door oorlogen nog meer stegen. Natuurrampen en veepestepidemieën.

Kapitaalkrachtiger boeren overleefden door efficiëntie te verhogen en over te gaan op producten die beter hun prijs hielden en minder arbeidsintensief waren: van melkvee naar slachtvee. Akkerbouwers gingen meekrap verbouwen.

In Zuiden en Oosten produceerden de boeren vooral voor zichzelf en lagere lasten: weinig last van crisis. Makkelijker accent verleggen.

Rond 1750 herstel landbouw: Europese bevolking groeide snel, voedselprijzen schoten omhoog, belastingen omlaag, pachtprizen geleidelijk gedaald.

Aardappel nummer 1 volksvoedsel, groei teelt gewassen die bij aardappel te eten zijn. NL grote exporteur agrarische producten. Profijt van goede verbindingen met Holland en Duitse achterland, oplevende handel Oostzee, bloeiende plattelandsnijverheid.

Economische stagnatie: einde aan bevolkingsgroei. **De-urbanisatie**: afname bevolkingspercentage dat in steden woont. Leegloop nijverheidssteden.

Immigratie bleef groter dan emigratie: uit oostelijke gewesten en Duitse gebieden, vooral vrouwen. Seizoensmigranten, transmigranten.

Vrouwenoverschot in Holland: steeds meer mannen ging mee met VOC, veel vrouwelijke immigranten. Een kwart van de vrouwen bleef ongehuwd, latere leeftijd trouwen, minder kinderen.

Hoofdstuk 5

Ancien régime: vorst alle macht, geestelijkheid en adel vele voorrechten. Gezag van God.

Eerste Stadhouderloze Tijdperk: 1650-1672

Rampjaar 1672. Bondgenoot van Engeland vanaf 1688. Neutraliteitspolitiek 1713.

1676 NL in oorlog met Frankrijk, vooral in Zuidelijke Nederlanden. 2 standpunten: Willem III wilde doorvechten, Frankrijk zou anders heel Europa overheersen. Willems tegenstanders,

Leidse en Amsterdamse regenten, wilden vrede en streven naar goede relatie met Frankrijk. Zou voor veiligheid en handel het beste zijn. Voor hen was Engeland grote vijand. In 1678 rustige periode. Maar argwaan groeide toen Lodewijk doorging met gebiedsuitbreiding, Edict van Nantes in 1685 introk en nieuwe importheffingen afkondigde in 1687. Willem III verjoeg Engelse koning eind 1688, omdat hij aanspraak maakte op de troon en het volk Jacobus weg wilde hebben. Republiek vocht in coalitie met Spanje, Engeland, Oostenrijk en Pruisen. In 1700 overleed Spaanse koning kinderloos (oorzaak), kleinzoon van Lodewijk was als erfgenaam benoemd (aanleiding): 1702 Spaanse Successie Oorlog > Frankrijk zou te sterk worden. 1713 definitieve vrede.

Republiek ernstig verzwakt: grondgebied was na 1673 bespaard gebleven, maar door grote oorlogskosten financieel uitgeput. Dus werd Republiek neutraal vanaf 1713. Kosten leger en vloot konden zo beperkt worden en oorlogvoerende landen mochten wel handelen met neutrale staten (goed voor NL'se handel).

Toch werd positie NL zwakker: financiële kracht Engeland en Frankrijk groeide, zij konden hun belastinginkomsten verhogen. Pruisen kreeg sterk leger en verwierf gebieden aan NL'se grens. Door geldgebrek en verdeeldheid werden leger en vloot verwaarloosd.

1747 nam Frankrijk delen van Zuidelijke Nederlanden in > oproer tegen regenten.

Oranjegezinde regenten maakte einde aan Tweede Stadhoudersloze Tijdperk. Maar ook Willem IV stierf zonder goede erfgenaam. Grote tegenstellingen:

- Orangisten: sterk in landgewesten. Wilden leger versterken, pro-Engelse koers varen. Opkomende patriottenbeweging. Enthousiast over Amerikaanse democraten.
- Anti-Engelse sentimenten: maakten dienst in A'dam uit. Wilden vloot versterken, pro-Franse politiek. Onafhankelijk Amerika als aantrekkelijke handelspartner.

Vierde Engelse Zeeoorlog: Amsterdam had geheim handelscontract met Amerika gesloten, lekte uit naar Engeland, Engeland verklaart de oorlog. Totale ondergang Republiek.

Particularisme werd voor NL in 18^e eeuw wel een handicap. Andere landen werden strak geleide staten, terwijl in NL steden zich vasthielden aan traditionele zelfstandigheid. Maakte krachtig gezamenlijk economisch beleid tegen mercantilisme onmogelijk.

Probleem van hoge belastingen en overheidsschulden was onoplosbaar:

- Pogingen tot hervormen van belastingsstelsel werden geblokkeerd, steden waren bang dat ze duurder uit zouden zijn.
- Accijnzen stegen
- Directe belastingen namen toe, en waren toch maar net hoog genoeg om rente te betalen > overbelasting: belasting op grond, onroerend goed, aandelen, obligaties, erfenissen en huispersoneel.
- Regenten wilden de schulden niet perse verlagen, want zij verdienden er juist aan.
- Holland moest steeds meer lasten opbrengen, andere gewesten hielden zich niet aan de afspraken en er werd uitgegaan van de verkeerde grondwaarde.

1748 uitbarsting van onvrede over belasting: **Pachtersoproeren**.

Belastingpachters: particulieren die van overheid het recht hadden gekocht accijnzen en andere belastingen te innen. Geld dat ze overhielden, mochten ze zelf houden. Zondebok voor overheid.

De middengroepen, waartoe de schutters behoorden, vormden een politieke beweging: de

Doelisten: maken van onrust gebruik om eisen te stellen. Hoop op stadhouder: hij moest zelfverrijking en corruptie van regenten aanpakken, burgers invloed geven in besturen en schutters hun eigen officieren laten kiezen.

Resultaat: belastingpacht werd afgeschaft, overheid ging zelf de belastingen innen en een aantal regenten werden verwijderd.

Opnieuw onrust in Haarlem (1750), maar Willem V stuurde het leger, bezette de stad en de rust keerde terug. Onvrede bleef. Onder invloed van Verlichting nam kritiek toe, van Oranjes werd niets meer verwacht. Democratische beweging herleefde in 1780, alleen werd stadhouder haar doelwit.

Verlichting: samenleving moet bestuurd worden door de meest capablen, niet door degene met het meeste geld en de beste familie.

Stedelijke regenten vormden maatschappelijke bovenlaag. Zij waren afhankelijk van inkomsten uit overheidsambten en beleggingen. Adellijk geslacht nam af. Regenten waren slechts bezig met het bestuur en beheer van hun vermogens > rentenieren. Obligaties van het gewest Holland en de generaliteit waren belangrijkste vermogensbestanddeel. Ook onroerendgoedbezit.

Steeds meer trekken van **oligarchie**: regering door kleine groep. Aristocratisering van regentenklasse, huwde uitsluitend onder elkaar. **Contracten van correspondentie**: men verdeelt de beschikbare ambten onder elkaar, vaak volgens toerbeurtschema's. Men drong minder makkelijk door tot absolute top. Effectenbezit was wijd verspreid: ook middenklasse hadden geld belegd in obligaties.

Kleine burgerij had het moeilijk: meeste druk van accijnzen, omvang nam af door krimpen nijverheid en daling koopkracht. Bescherming door gildenbepalingen strenger te maken, steun van overheid werd verlangd.

Volksklasse: eerste deel 18^e eeuw gouden tijd, hun lonen bleven gelijk, maar de prijzen daalden. Na 1750 werd hun koopkracht door stijgende prijzen aangetast, werkgelegenheid nam snel af.

Laaggeschoolden zonder vast werk hadden het voor 1750 ook al zwaarder, omdat het lastiger werd het hele jaar door werk te vinden. Velen meldden zich aan bij VOC. Na 1750 lukte dat niet meer: **verpaupering**: steeds grotere groepen armen zaten permanent zonder werk. Zij bleven in leven door armenzorg.

Armenzorg veranderde:

- Instellingen hielpen alleen hun 'eigen' armen, migranten maakten geen aanspraak op hulp meer. Dit kwam door het stijgende aantal armen.
- Werkinstellingen werden opgericht: armen moesten door gedwongen arbeid bijdragen aan hun levensonderhoud. Dit kwam doordat er veel critici waren die vonden dat de armen te lui werden. Vanaf 1770 op grote schaal. Armen zouden zo wennen aan geregeld werk, vakkennis opdoen en behoorlijk gedrag aanleren.

De maatschappelijke positie van veel vrouwen ging in 18^e eeuw achteruit:

- ❖ Veel vrouwen werkten in sectoren met afnemende werkgelegenheid.
- ❖ Vrouwenoverschot, doordat veel mannen met VOC vertrokken, meeste immigranten waren vrouw.
- ❖ Komst van veel meisjes uit Duitsland, zij waren analfabeet: percentage analfabeten nam toe.
- ❖ Burgervrouwen konden minder makkelijk een rol in economisch leven spelen, omdat de burgerij hun taak als moeder en verzorgster meer ging benadrukken.

Alleen als regentes in armen- of weeshuizen hadden vrouwen leidende positie.

Startschot onttakeling Republiek: 12 december 1780: Vierde Engelse Zeeoorlog. NL was ontzettend zwak, en handel was volkomen afhankelijk van neutraliteit. Handel werd verlamd, schuldenlast liep op tot niet eerder vertoonde hoogte en Republiek kon geen weerstand bieden.

Republiek werd met vredesverdrag in 1784 bespaard, maar VOC en WIC overleefden het niet. Verliezen WIC bleven zich opstapelen, einde WIC in 1792.

Handelsstromen VOC herstelden zich, maar het was niet genoeg om de schulden af te lossen. Ondanks de verliezen bleef VOC dividend uitkeren aan aandeelhouders: overheid moest met steeds grotere bedragen bijspringen. Schuldenlast bleef groeien. VOC werd gezien als onmisbaar, dus men bleef er geld in pompen.

Nederlaag tegen Engelsen leidde ook tot democratische opstand. Gewapende patriotten dwongen regenten tot concessies en namen in Utrecht de macht over. Koning van Pruisen schoot Willem V te hulp (1787). Duizenden patriotten vluchtten naar Frankrijk en Zuidelijke Nederlanden.

Nieuwe Hollandse raadspensionaris stelde hervormingen voor, maar daar kwam niets van. Jan 1795: patriotten keerden terug, mét het revolutionaire Franse leger. Willem V vluchtte naar Engeland en regenten stonden de macht af aan burgercomités. Ancien Régime stortte in.

Bataafse Republiek, maar Fransen maakten de dienst uit. Grondwet werd door hun gedicteerd, NL werd eenheidsstaat. 1806: Napoleon sticht het koninkrijk Holland, en zet zijn broer Lodewijk Napoleon op de troon. 1810: NL wordt ingelijfd bij Frankrijk.

Oprichting BR ramp voor economie: Engeland zag NL als bondgenoot Frankrijk. Engeland nam gehele NL'se koloniale rijk in, maakt einde aan NL'se koloniale handel. VOC werd geliquideerd. Zeevisserij ging verloren. 1806: Napoleon stelde handelsblokkade tegen Engeland in. NL'se handel viel stil.

1807: NL'se nijverheid stort ineen. Dramatische gevolgen koopkracht, voedselprijzen stegen. Aantal bedeeden steeg explosief, armenzorg steeds minder middelen om te helpen. Grote de-urbanisatie. NL raakte rol als financier kwijt. Wisselbank stortte in. Grote bedrijven weken uit naar Engeland. Schuldenlast werd onbeheersbaar. Napoleon loste het op door alle schulden nietig te verklaren: renteniers werden geruïneerd.

1815: vrede. NL was verarmd. Engelsen gaven wel een deel koloniale bezit terug.

Koloniale handel en nijverheid stelde nog maar weinig voor, koopvaardijvloot was nog 1/3 van wat het in 1780 was geweest.